

доказује селективна библиографија професорке Клеут. Радови који јесу објављени показују значајан допринос Марије Клеут проучавању наше народне књижевности, али и то како је она успела да све феномене којима се бавила уклопи у шири културно-историјски контекст.

Миловој БАЈШАНСКИ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
МАС Српска књижевност и језик
bajsanskimilivoj4@gmail.com

ПРАВДА И КРИВДА

Горана Раичевић, *Аџон и меланхолија, Живој и дело Милоша Црњанског*, Академска књига, Нови Сад 2021

Волео бих да, пишући о овој књизи Горане Раичевић о Црњанском, најпре посматрам Црњанског и Банат; да га повежем са мање познатим писцима, Миланом Лазаревићем и Милетом Јакшићем. Желео сам да напишем безбрижан и лак текст о ветру у њиховом (банатском) виђењу; јер, на крају, све припада ветру.

Могао бих рећи коју реч и о стиху Милете Јакшића из песме под насловом „Из дневника“: „Сунчева деца – једна породица“. Лако бих се, после тога, са Црњанским, преселио у Рим.

Волео бих, али не могу. Не да ми наслов овог текста („Правда и кривда“). Не да ми плач Иве Вејводе – немоћан плач из беса! Зашто је плакао Иво Вејвода (а није плакао без разлога) – открићу касније.

*

Недостаје ми прва реченица. Она у коју верујем и која је у стању да дâ замах читавом тексту и извуче га до краја. (Убеђен сам да таква реченица постоји.)

Пред нама је књига о Црњанском. (Тако ћу је до краја текста и називати.) Али ово је књига и о једном народу. Ово је и књига о тражењу правде... (Наслов ПРАВДА И КРИВДА сам се наметнуо.) Како тражити правду у свету чији је основни постулат да је јачима све дозвољено?

То тражење правде, та прича о Црњанском, захтева другачије писање. И писац књиге о Црњанском, Горана Раичевић, на самом почетку, заузима гарт! И брани Црњанског и напада противнике. Ако бисмо наставили да користимо овај боксерски речник, могли бисмо рећи да не

удара испод појаса. Мада најпре удара у доњем делу текста – у фуснотама. (Једино у фуснотама ауторка је хладна и беспристрасна.) Ту се виде и акрибичност и обавештеност, али се и ту види посвећеност. А шта је све прочитала, шта је све проверила, чега се све дотакла... Каква је то концентрација над једним животом.

Дакле, прва ствар која се у овој књизи види јесте полемичност. Рат. Горана Раичевић брани Милоша Црњанског и отуда од почетка до краја повишен тон. Брани га аргументима, а најчешће, и то је оно што је другачије, посеже за литерарним делом Милоша Црњанског. (Нисам читао књигу у којој се више цитира дело писца о коме се пише.) Цитиран је, на пример, читав „Ламент над Београдом”. Није то цитирање без разлога. Уверљиво је показала Горана Раичевић, колико је аутора променило став – када је прочитало Црњанског. (А писали су пре тога о њему...)

Књига о Црњанском иде у ред књига које се пишу једном у животу. (Ко данас пише књиге читаву деценију?) Али, зачудо, иако знамо крај, књига је занимљива: грађа је прегледно распоређена; књига нам држи пажњу. (Надам се да нико од критичара неће написати да је прочитао књигу о Црњанском – у једном даху.) У овој књизи нема журбе. (Водим вас на далек пут и до краја пута ћемо стићи. Само ме немојте пожуривати. Причу ћу вам испричати до краја, као да говори Горана Раичевић. Ако вам нешто наговестим, будите сигурни и да ћу вам то испричати. Уме да не жури. То се види на примеру Миленка Поповића... Одлаже оно што бих ја рекао у првој реченици. Мислим на Рим и на део у којем Миленко Поповић каже да је Црњанском омогућено да оде у Панчево и види мајку, која је била на самрти...)

Књига има неку чудну сигурност. Да ли та сигурност долази од тога што је све поткрепљено доказима? (Ако бисмо се вратили боксу: удара се само по правилима.)

Међутим, постоји тачка из које извире супериорност приповедања. У једном разговору, после написане књиге, Горана Раичевић је изговорила кључну реченицу. Парафразираћу је. Нешто о томе како се због Црњанског никада није постидела! (Открива нам та реченица толико тога: и посвећеност човеку, и присност; али и то колико је ова књига старински написана. Шта значи да је књига старински написана? Па речи имају своја значења. И када једном будемо писали о златном добу проучавања књижевности – биће то прича о добу у којем су речи имале значење.)

Но, ми овде најпре тражимо супериорност приповедања. Ту се морамо дотаћи *Мемоара* Симеона Пишчевића и тумачења тих мемоара из угла Бошка Петровића. Који је смисао приповедања Симеона Пишчевића? Бошко Петровић, у име Симеона Пишчевића, одговара: „Ево, видите шта сам у животу постигао, видите и да је мој живот био тежак, али сам, и поред свега, живео часно и поштено!”

Зар нам такву причу не прича и Горана Раичевић? Ето, видите шта је све вредно Црњански написао, иако је имао тежак живот; али је живео часно и поштено. (Поменуће Горана Раичевић таленат и непоткупљивост.) Ето, из те тачке почиње супериорност приповедања. Помињем причу – јер, уистину, пред нама је прича о једном животу. А прича нам причу пред нашим очима – иако је та прича из заокружене животне судбине – дакле, уназад. (Наравно, има то причање и благи морализаторски тон – као код Пишчевића.) Могао је наслов овом тексту бити и „Документована историја једног живота”. Узгред, не крије Горана Раичевић мустру по којој је писала ову књигу. То је књига Жанете Ђукић Перишић о Андрићу.

Рекао сам да је у овој књизи све поткрепљено доказима. Једном речју – нема нагађања. (Што не значи да ја нећу нагађати.) Шта би било од Милоша Црњанског да се крајем Другог светског рата вратио у Београд? (Лебди то питање све време и над читавом књигом.) Не би га више било! (Ни Црњанског, ни питања.) Прошао би као др Лаза Поповић, на пример. Ни ја не нагађам до краја. Имам примере као доказе. Историју пишу победници, а прва поглавља обично пишу туђом крвљу... Понављам, пред нама је документована историја једног живота. О свему је положен рачун.

А нама остаје да се још једном чудимо концентрацији писца ове књиге. (Мени бежи у овом кратком тексту оно што сам желео да напишем.) А Горана Раичевић зна и шта је Црњански у којем тексту изоставио; (зна и шта су приређивачи његових књига изоставили); исправља и грешке Црњанског; зна за којим аргументом да посегне; у које писмо да погледа; у коју страницу из дела Милоша Црњанског да завири... (Спремна је да чита и метеоролошке извештаје – зна, на пример, када је у Венецији била јака зима...) Зна да повеже раног Црњанског са позним Црњанским. Зна да наговести и испрати доследност једног живота. Уме да удари и по прстима.

Али исто тако зна и да неко ко пише не сме да буде досадан. Зна исто тако и да је читаоцима књиге од преко 800 страница потребан одмор: као што су вам потребна одморишта на степеницама које воде високо. (Не знам одакле ми та слика о одмориштима. Вероватно је то успомена на Ријеку.) Има Горана Раичевић леп осећај за анегдотско: и то анегдотско је срећно распоређено у књизи. Посетио је неки човек, из завичаја Милоша Црњанског, Беч. Варош као варош, али што је видео Путка... Исти као у комшије... Анегдота је и када се Црњански жени, иако се већ једном оженио: у *Дневнику о Чарнојевићу*. Неки политичар, опет, који је читао *Сеобе*, запамтио је силну воду, и дао је савет Црњанском, да би требало да напише још једне „поплаве”. Анегдота за памћење је и тражење двојника у ондашњој штампи: двојник Милоша Црњанског у Београду био је обућар. (Да се мало замислио – сетио би се Црњански и како му је

мајка плаћала скупе часове језика.) Лепа је и анегдота о Милану Богдановићу, који се потурчио. (Када је Црњански чуо ту вест, све је Богдановићу опростио – толико га је разгалила та вест!)

Мада бих ја понеку анегдоту и проширио. (Надам се да не бих нарушио основни склад ове прегледно написане књиге.) Писала је ауторка ове књиге о важним женама у животу Милоша Црњанског. (О женама које су биле краткотрајна утеха Црњанском док је у изгнанству и у тренуцима када му је све кренуло наопако!) У ред најважнијих жена у животу нашег јунака ставио бих и Десанку Максимовић. Ту причу бих развио из анегдоте коју помиње Горана Раичевић. Мислим на онај део када се млади људи поигравају са старијим; и када, имитирајући глас Црњанског, телефоном позивају познанике Црњанског – док је Црњански у изгнанству. Како је у овој ситуацији чиста и честита Десанка Максимовић! Није постављала сувишна питања – само је желела да види Црњанског. И чекала га је на месту које јој је „лажни Црњански” предложио... Видимо је како га чека! (Није Црњански могао да зна за ту епизоду; отуда му и није могла бити утеха док је у изгнанству. Али ја нисам издржао да не истакнем тај гест!)

Узгред, помиње је Црњански као друга у својим сећањима.

Можда бих на овом месту могао почети причу о пријатељима Милоша Црњанског. Строга је Горана Рачевић када су пријатељи у питању. Иде чак толико далеко да каже да пријатеља једва да је имао. (Још је оштрије то рекла). Мени се чини да је Црњански имао толико пријатеља колико их је имао сваки обичан човек. (Излижу се пријатељства временом, као ципеле.) Чак се у овој књизи види колико је једноставно бити пријатељ са Црњанским. Почевши од Васе Стајића (постоје и пријатељства на даљину), па преко раног Андрића, до младог Милана Токина... (Мада на почетку стоји Ђула, пријатељ из детињства.) Ту су и Миленко Поповић, Станислав Краков, Милан Аћимовић, Милан Кашанин, „мој Сибе полу-дели”, Тодор Манојловић, Станислав Винавер и да не набрајам... Можда бих преко новинара, који га интервјуишу, најлакше могао објаснити однос Милоша Црњанског према другим људима. Наиме, са великим поштовањем и дужном пажњом, односи се наш јунак према људима који су поштовали договорено! Овоме се нема шта додати. Горана Раичевић нам је показала да је поштовао и оне људе који су радили у корист заједнице.

Да се вратимо на трен Милану Токину. За овог младог човека, који је био сведок чувеног двобоја између Милоша Црњанског и Тадије Сондермајера, Црњански је увек имао времена. Неће га поменути Горана Раичевић у тој улози сведока. Чини ми се да је Токин „главни аргумент” у причи о двобоју – иако је прича о том двобоју донета од почетка до краја. Све са записником о двобоју – као закључком читаве приче.

И данас се чује понеки (нов!) глас о томе да се Црњански у двобоју нечасно понео. Појавила су се, наводно, нова сазнања. Зар Милан Токин

није довољан доказ? Зар би Црњански одржавао пријатељство са Токином, да се у двобоју нечасно понео?

Зар у животу грчите за људима пред којима сте се обруkali? Али ја сам на терену нагађања. Горана Раичевић се и овде држи само онога што може дебело поткрепити. (Понављам њену реченицу да се због Црњанског никада није постидела.)

А ја сам изгубио из вида ту реченицу, која је требало да води овај текст. И да га извуче до краја... Јер на крају нас ипак стиже стид! (Ако иоле имамо савести.) Шта смо на крају дужни Црњанском, после свега што је доживео? Да ли је тражио много?

Има ова књига и једну дозу патетике. Та патетика прелази и на писца овог приказа. Мада и не знам како избећи патетику на овом месту. Реч је о непоштовању последње воље и Црњанског и Виде Црњански... А желели су обоје да буду сахрањени у истом гробу.

Могле су кости грофа Ђорђа Бранковића, на пример, да буду пребачене из Хеба у Крушедол, а не може се Црњански сахранити поред жене... Авај! Нећу почињати причу о костима српских писаца и о преносу тих костију... Али морам на овом месту поменути име Мирослава Јосића Вишњића, који је то питање потегаво... Није успео да заврши започети посао.

Правде ради (кад сам већ ставио тако несрећан наслов), морам рећи и ово. Један од главних (негативних) јунака ове књиге, Марко Ристић, човек који је, како то пише Горана Раичевић, био на сталном одмору (остало му неискоришћених дана од прошлогодишњег одмора, додајем ја), написао је једну од најпрљавијих књига у српској књижевности. Наравно, мислим на *Три мртва ђесника*. Једина „добра” ствар у вези са овом књигом јесте што је „пробудила” Црњанског и приморала га, на неки начин, да напише то што је написао, а што иде у ред најбољих дела на српском језику.

А Марко Ристић је, неколико година пред своју смрт, а три године после смрти Милоша Црњанског објавио антологију под насловом „Песме моје младости”. Песник са највише песама у тој антологији јесте – Милош Црњански. Томе се нема шта додати. Или има? Шта ћемо са причом Марка Ристића о национализму Милоша Црњанског? Шта ћемо са *Идејам*? Због чега нам Ристић није описао природу тог национализма у *Идејам*? Црњански је, до пред сам крај *Идеја*, југословенски националиста. И то се лако да објаснити – родољубљем Милоша Црњанског! Сретен Марић се, пред смрт, када су се на њега, у сну, окомили непријатељски авиони, на јави препао, да ће српски народ нестати... Црњански је читавог живота живео са тим страхом... Али се плашио и робовања. И везивање за јужнословенску заједницу је последица тог страха. Црњански је угарски Србин; припадник војничког народа, који чува аустријску границу од Турака. (Тај народ иде у смрт оног тренутка када то од њих

затражи цар!) Међутим, када цар погази реч и када их шаље у рат у којем са друге стране нису Турци – онда се том цару више не верује. А Црњански је доживео да види како цар шаље Србе у рат против Срба.

Доживео је Црњански и пропаст југословенске идеје и тек онда се окренуо српском национализму – на самом крају *Igeja!*

И сада долазимо до обећаног плача Иве Вејводе. Зашто је плакао? Плакао је када је видео беду у Србији! А први пут је био у Србији у октобру 1944. године: видео је блато какво није доживео до тада. „Видио сам да ни у Србији нема цеста. А нама Хрватима увијек су говорили да нас Србија експлоатира.” Плакао је од узбуђења, али: „Плакао сам и од бијеса”. (Државу је, очито, тешко градити на лажима: и Црњански није имао много избора!)

Даље, Црњанског је стално пратила прича да је сујетан и ташт човек... А управо у *Igejama*, Станислав Винавер пише да је највећи живи југословенски писац Мирослав Крлежа... Дакле, потпуно одсуство сујете Милоша Црњанског, али и поштовање аутономије сарадника... То што је Црњански објављивао текстове против марксистичке критике у *Igejama* – служи му на част! (Црњански је донео у Загреб књигу Максима Горког, из 1919. године, против Лењина! Једноставно је више знао. Ту књигу је донео на дар Андрићу, а Андрић је ту књигу приказао!) Да ли је Црњански био у праву када се подсмехнуо салонским комунистима? (Када је, на пример, Марко Ристић у питању, у виђењу Ханифе Капицић Османагић, онда се и лицемерје – једно мисли, а друго пише – назива поетиком!)

Шта хоћу да кажем у овом тексту? Милош Црњански као писац стоји усправно. Горана Раичевић га диже и као човека! Није бежала од спорних тема. Није бежала ни од Хитлера, ни од Мусолинија, ни од раних питања... Али је, редовно, нудила пунији контекст. Показује, на пример, шта је о Хитлеру писала енглеска штампа. А тој штампи то писање не служи на част. (Мада, кад смо већ код Енглеза, још мање им служи на част то што су командовали турском артиљеријом у време гушења Првог српског устанка. Пише о томе Црњански!)

Захтева пажљиво читање и новинарски рад Милоша Црњанског. Да ли се ико из власти, из државе, сетио да је колонисте требало учити Равници? Црњански то пише! И да ништа друго није написао као новинар (а јесте, и то испуњавајући две норме, каже Недељко Јешић, на једном другом месту), морали бисмо застати пред том реченицом. (Пишем велико Р када је Равница у питању – јер мислим на Банат!)

Постоји у овој књизи и једно дете (сада већ човек) које је добило име по Црњанском. Питање на то где је то дете, можда нам даје и одговор на питање о судбини српског народа. Не мешам се у туђе животе. Свако има права да иде за бољим животом... (Или иде за поштовањем човека?) Али чињеница је да је тај човек далеко од своје земље и да није једини,

враћа нас на причу о судбини једног несрећног и расутог народа... Да ли је страх Црњанског био оправдан? Да ли је Црњански једноставно више видео?

Човек може написати књижевну критику тек када се помири са чињеницом, да не може све стати у један текст. (Толико тога сам прећутао, јер и текст се једном мора завршити.) Можда сам могао исправити понеку ситну грешку. О Св. Стефановићу, на пример – у тренутку када га помиње Горана Раичевић није београдски писац, а тако је желео да буде; поткра-ла се и понека словна грешка; чини ми се да није Насау, већ Пасау...

А ово тек да не буде да нисам пажљиво читао књигу – јер ова књи-га, најпре, заслужује пажљиво читање!

Др Миливој С. НЕНИН
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
neninlok@yahoo.com

ЧЕКАЈУЋИ ЈУТРО ИЛИ СМРТ

Јелена Ленголд, *Муџини наџовешџијај киџе*, Архипелаг, Београд 2020

Посматрати најскорију песничку књигу Јелене Ленголд (1959), *Муџини наџовешџијај киџе* кроз призму већ стандардизованог критичарског арсенала – интертекстуалности, односа према традицијском, контекстуализовања, књижевнотеоријских појмова, и слично – значило би лишити је унеколико оне најнепосредније вредности која омогућава овој књизи да комуницира са најширим читалачким публикумом, и са најразличитијим афинитетима у погледу префериране лектире. Такође, значило би и можда унапред обесхрабрити читаоца да уђе у преиспитивање сопствених изграђених представа о добу које му је непознато, да у сопственом *исџисивању* надогради могућности очекивања од будућности, и да се са књигом посвађа или помири.

У осмој по реду, дакле, књизи песама, Ленголд показује песничко мајсторство на онај начин на који то једино и допушта могућност животног sazревања – на начин где ниједан песнички поступак не узима доминантну улогу оној снази животног искуства која носи поетску снагу сама по себи. У том смислу, можемо говорити о *Муџином наџовешџијају киџе* као апсолуту песничке зрелости, што се *наџовешџијава* у песми „Мува која се врти по соби”, са подвлачењем значаја животног искуства за непатворено, песништво које је лишено сваког програмског приступа стварању.